

jeho základě dělat z obou stran odpovědnou kulturní politiku a umělecky pracovat, umělecky tvořit.

O toto, soudružky a soudruzi, v podstatě jde, to je podle mého názoru ústřední problém a rád kvituji, že to, co dnes říkal soudruh Hendrych dopoledne, se velmi upřímně snažilo vyjít vstříc této problematice, a je třeba si toho všimnout, je třeba se k tomu projevu vrátit a v další diskusi myšlenky řečené z jedné i z druhé strany sem směřující rozpracovat.

ANTONÍN J. LIEHM

Je tomu už pár set let, co v Evropě, jinde jako v Čechách, bývalo zvykem pořizovat na shromážděních poddaného lidu či jeho zástupců tzv. knihy žalob, a ty pak odevzdávat vrchnosti v naději, že uzná míru bezpráví či křivdy a žaloby alespoň v tom či onom punktu vyslyší. Každý z nás, jak tu sedíme, by patrně mohl za sebe i za druhé sepsat takovou knihu a recitovat ji z této tribuny celou nebo ve výňatecích v naději, že bude, když už ne vyslyšen, tedy alespoň uslyšen. Všichni to občas při různých příležitostech děláme a budeme muset dělat do té doby, dokud se nevytvoří předpoklady ke způsobu demokratičtějšímu a druhé polovině dvacátého století spíše odpovídajícímu. Já bych však tentokrát nechtěl číst žádný takový soupis, protože taková četba by se hodně protáhla a nejsem si jist, zda by byla pro všechny stejně zajímavá.

Chtěl bych naopak využít této příležitosti takříkajíc konstruktivně. Dávno mi vrtá hlavou zajímavá okolnost provázející proces demokratizace veřejného života u nás. Získali jsme poměrně rozsáhlou, i když stále ještě ne skutečnou svobodu kritiky. Kdykoli odmítáme, nesouhlasíme, pranýřujeme či ventilujeme, jsme vcelku vítáni, ovšem za předpokladu, že známe onu mez, kde tahle svoboda končí. Zcela jinak je tomu se svobodou protinávrhů a vytyčení pozitivní alternativy. Tam je od chvíle, kdy překročíme komunální úroveň, nesvoboda stále ještě téměř naprostá. To je paradox našeho veřejného a politického života, který má určité důsledky, na něž si tu a tam někdo i postěžuje, aniž řekne, co s nimi.

Kritizující má totiž v ČSSR v roce 1967 výhodnější pozici než většinou ve světě. Aby bylo jasno, myslím zrovna tak sebe a Literární noviny jako kohokoliv jiného. Nehrozí mu nejmenší podezření, že bude muset svou kritiku před veřejností domyslet až k tomu, co by se tedy mělo dělat a jak, nemá před sebou perspektivu, že alternativa dosavadní i ta, kterou navrhuje, budou veřejnosti předloženy k posouzení a že se mu eventuálně potom dostane i příležitosti, aby v praxi ukázal, jak se jím navrhovaná alternativa osvědčí. Kritika je u nás veřejná, hledání alternativ probíhá s vyloučením veřejnosti a většinou i kritizujících. Takže vzniká na straně kritizujících onen blahý stav naprosté neodpovědnosti, který jim věru nelze vytýkat, protože oni skutečně většinou za nic odpovědnost nenesou a není nejmenší naděje, že by ji nést mohli. A tak všichni sepisujeme svoje výpady, jízlivosti a poťouchlosti, nebo i třeba vážné kritické rozborry a názory v podstatě jen proto, aby to bylo napsáno, aby si to jednou lidé mohli přečíst pro paměť, pro klid svědomí, ale bez valné naděje, že to k něčemu bude, že by protinázor mohl být brán k účasti na skutečné věci veřejné, ke skutečné spoluodpovědnosti za věc, jež má takové krásné jméno *res publica*. Zdá se mi, že z těchto důvodů i celá řada projevů na tomto sjezdu a před ním má spíše povahu výkřiku, jemuž jde jen o to, aby ho bylo aspoň slyšet. Oč jiného jim také po všech zkušenostech může jít? Stačí však pohled do dnešních novin, abychom viděli, jak daleko dolehne takový hlas ve vlastní zemi.

Chci se pokusit o pozitivní analýzu jednoho problému, který se jmenuje kulturní politika. V té či oné podobě měly svou kulturní politiku všechny společenské formace a my bychom se na základě jejich zkušeností měli už jednou konečně pokusit definovat, jaká by měla být kulturní politika socialistická, tj. jak společnost, která vepsala na svůj štít osvobození člověka, osvobodí i kulturu z poddanství, jež jí připravovaly všechny společenské formace předchozí. Nechci se pouštět do historických exkurzí, ale z dějin starých i starších kultur se dozvíme ledacos i o kulturní politice států, v nichž tyto kultury vznikaly. Kultura řecká i římská byly v podstatě kulturami pro elitu a většina starých Řeků i Římanů zemřela, aniž měla tušení, že existovalo cosi jako Sofokles a Horác. Poučným paradoxem těchto společností je i to, že období jejich největšího kulturního rozmachu se zcela nekryjí s obdobími státního rozkvětu. Kulturní politika středověké společnosti měla dva základní charakteristické rysy. Byla výrazně ideologická, naprosto ne tolerantní a pevně věřila, že kultura je služebníkem ideologie, jedním z jejích projevů, skutečným nástrojem panující moci. Jestliže se díváme na velká díla tohoto období, vidíme, jak jedna část vyznačuje plné ztotožnění s vládnoucí koncepcí světa, člověka,

lidského i božského řádu, zatímco druhá, kterou všechno táhne k pozemské realitě, či k vizi zcela jinak modelované, se pokouší pod záminkou dodržování vládnoucích kánonů vnášet do umění svůj vlastní protihled, doslova ho tam vpašovat. Když dnes s odstupem staletí posuzujeme středověkou kulturu, víme, že ji tvoří oba tyto její proudy a že kulturní politika přes všechnu svou netolerantnost nedokázala jeden z nich umlčet, znemožnit mu, aby přerostl v renesanci. Období renesance je z hlediska kulturní politiky zase jinak zajímavé. Kultura se tam de facto stává záležitostí velkých mecenášů. Míra podpory a nezávislosti, kterou velmož či město poskytují svému umělci, či svým umělcům, se stává do značné míry i měrou jejich vlastní svobody. A vladař či papež, nechce-li zůstat pozadu, musí nakonec dělat totéž. Tato vzájemná, abych tak řekl, konkurence mecenášů, to, že byla rozbita jakási jednotná kulturní politika církve či středověkého státu, je jednou z důležitých podmínek vzniku renesanční epochy evropské kultury. Období, jež následovalo, bylo opět poznamenáno stavem právě opačným. Evropa po třicetileté válce – a jmenovitě střední Evropa – směřovala znovu k násilné ideologické unifikaci se všemi důsledky, jež z toho plynuly pro kulturu. U nás se tato doba navíc vyznačovala pokusy o likvidaci národního jazyka a vysloužila si označení doba temna. Bylo o tu dobu u nás kdysi mnoho sporů, které byly uzavřeny verdiktem spíše administrativním. Nechci je v této chvíli znovu otevírat, ale nemohu přejít bez povšimnutí jednu okolnost. Ať už se kloní kdokoli k jakémukoli stanovisku, nikdo netvrdí, že v té době u nás nebyla a nevznikala kultura, že sedmnácté a osmnácté století bylo v českých zemích obrazem jediné kulturní pouště. Proč tedy doba temna? Z hlediska kultury jistě i proto, že dobou kulturního temna nazve historie s odstupem let každou kulturní epochu, v níž směla kultura mít co do obsahu a názoru jenom jeden hlas, kdy vedle kultury oficiální či oficiálně uznané neexistovala i kultura neuznaná, nekonformní, kdy tvář kultury byla k nepoznání znetvořena názorovou jednostranností, jež byla výsledkem politického uspořádání a určité kulturní politiky. Většina vyspělých národů má ve svých dějinách taková kulturní období, o nichž a o jejichž koniášství se dějiny pak vyjadřují s největším opovržením a v kulturních rodinách jimi právem strašívají děti.

Devatenácté a dvacáté století je ve vyspělých evropských společnostech obdobím ekonomického, politického a kulturního liberalismu. Pravda, buržoazie si buduje své kulturní chrámy s pomocí velkých prostředků, demokratizuje pro sebe šlechtické kulturní prerogativy a privilegia, snaží se většinou s větší okázalostí a s menším vkusem opatřit si to, co v kultuře mívala šlechta, najdeme tu i nové mecenáše atd. Ale hlavním

rozdílem je tu právě liberalismus. Jdi, piš a tvoř, máš svobodu, pokud na ni máš. Jestliže se na trhu umění prosadíš, vyhrál jsi. Neprosadíš-li se, tvoje vina, nečtou tě, nechťejí, život sám tě vyvrhl. A tak je devatenácté století poseto mrtvolami umělců, kterým nikdo nezakazoval, jež nikdo nepálil na hranici, neexkomunikoval z církve či společnosti a kteří svobodně tvořili, svobodně hynuli hladem, nemocí, zoufalstvím nad netečností společnosti vůči dílu, které, jak se později ukázalo, tak často znamenalo budoucnost. Přitom – a na to nezapomeňme – byl konzument v širším slova smyslu stále ještě ze spotřeby většiny kulturních statků prakticky vyloučen. Kultura zůstávala záležitostí menšiny národa, menšiny, pravda, ve stabilizovaných údobích rozhodující, ale přece jenom menšiny. Kulturní trh zůstával pro většinu národa prostě uzavřen. K lidu občas doléhal toliko hlas bardů, jako byl Hugo, či spisovatelovo slovo politické, jako třeba Zolovo. Ale Flaubert či Dostojevskij se nikdy nestali masovou četbou, většina národa neměla tušení o jejich existenci.

Konzumní společnost posledního dvacetiletí změnila tuto situaci. Charakter kapitalistického trhu se proměnil, kultura se stala spotřebním zbožím, ukázalo se, že levná masová vydání knih či výtvarných publikací se mohou stát ve velkých státech či velkých jazykových celcích výnosným podnikáním, a tak nakonec liberalismus vedl svým způsobem i k demokratizaci kultury, která je skutečně imponující a mnohdy nás naplňuje závistí. Samozřejmě i v konzumní společnosti dál platí liberalismus uměleckého trhu v tom smyslu, že se na něm občas prosadí a jeho zásluhou udrží nejen nesporné hodnoty, nad nimiž nejedna z opor společnosti lomí rukama, ale také všelijaké módní zboží, znamenitě žijící z nejrůznějších skandálů apod.

Po těchto tisíciletých zkušenostech s kulturní politikou přichází tedy společnost socialistická, aby definovala svůj vztah ke kultuře, svou koncepci kultury, svou kulturní politiku. Přichází, alespoň doufám, aby úzkostlivě hospodařila s tímto převzácným statkem národa, aby zbavila kulturu dvojího diktátu, který znala v minulosti, diktátu moci a diktátu trhu. Přichází, aby učinila kulturu dostupnou nejširším lidovým masám – nebo přesněji, aby postupně učinila kulturu potřebnou nejširších lidových mas a tím vším se výrazně odlišila od všech předcházejících období. Je prostě neuvěřitelné, ale je tomu tak, že přes všechny zkušenosti z minulosti opakuje kulturní politika socialismu s důsledností hodnou lepší věci všechno to, čím se vůči kultuře provinily minulé formace, a teprve empirií se pomalu přesvědčuje, že chyba patrně není v praktickém provádění určité kulturní politiky, ale v koncepci této kulturní politiky samotné. Ty ustavičné havárie, které socialistická kulturní politika už prožívala a ne-

ustále prožívá, havárie, které vedou nakonec mnohé kulturní pracovníky k domněnce, že snad socialismus vůbec není schopen řešit problém kultury, a k idealizaci kulturněpolitické praxe současného Západu, všechny tyto havárie jsou právě důsledkem této koncepce. Co chvíli totiž zjišťujeme, že to či ono dílo, ten či onen autor se tak či onak provinili, abychom o pár měsíců či roků později zjistili, že se vlastně vůbec neprovinili. Co chvíli dochází k výměně lidí, kteří na té či oné úrovni odpovídají za stav kultury, za kulturní politiku. Odcházejí vždy znovu ze stále stejných důvodů. To jest proto, že byli příliš liberální i příliš netolerantní, příliš podléhali tlaku zdola i příliš často sahalo k administrativním opatřením. A přitom se tito lidé, jak všichni víme, od sebe nijak zvlášť neliší, jejich názory jsou velice podobné a jejich praxe k nerozeznání. Jenže oni přicházejí, odcházejí a namnoze se opět vracejí ne proto, že jsou dobří či špatní, hloupí či chytrí, pracovití nebo líní, ale prostě proto, že mají zajistit věci nezajistitelné, plnit úkoly nesplnitelné, provádět kulturní politiku, kterou provádět nelze. A dokud nebude kulturní politika socialismu sama sebe definovat jako souhrn konkrétních společenských úkolů, které jsou splnitelné a jsou vlastní socialismu, do té doby tomu bude vždycky tak jako dosud, půjdeme od havárie k havárii, od jedné spadlé hlavy k další, budeme postupně snižovat ploty, zvedat lafky, budovat nebo bořit ty či ony přehrady, trpět a zakazovat dnes to a zítra ono, ale stále uvnitř jednoho schématu, které se za posledních dvacet let, abychom mluvili jen o vlastní zkušenosti, navzdory všem změnám stále nezměnilo a uvnitř kterého se kultura zmítá v zajetí navzájem si protiřečících přístupů, stanovisek a rozhodnutí. A to všechno pochopitelně nejenom nepomáhá kultuře, ale navíc diskredituje socialismus jako systém řešení problému, který je starý jako lidstvo.

Podle mého názoru musí kulturní politika socialistického státu vycházet právě z toho, co je jejím základním úkolem a čím se musí odlišit od kulturní politiky všech předcházejících epoch: zbavit kulturu diktátu moci a diktátu trhu. Ani jednu z těchto zásad však socialistická kulturní politika dosud jasně a nedvojznačně neproklamovala a její obtíže vyplývají právě z toho, že pouze v různých obdobích různě mění a zmírňuje či zostřuje míru tohoto dvojího diktátu, aniž se rozhodla programově jej zrušit. To je také příčina, proč to vypadá, že socialistická kulturní politika je a nemůže nebýt toliko jinou formou zkušeností, které už lidstvo udělalo, a nikoli zkušeností kvalitativně zcela novou, jak by bylo zapotřebí.

Jak je tomu s tímto dvojím diktátem v socialismu? Oprávněnost prvního, ať už se projevuje v míře větší či menší, bývá obvykle zdůrazňována tím, že socialistická společnost a její orgány musí bdít nad tím či oním, nemohou dopustit bezbřehost takovou či onakou, a tak dále, všich-

ni to velice dobře známe. Přitom sama praxe naší kulturní politiky za posledních dvacet let toto tvrzení popírá. Břehy se tolikrát změnilly, to, před čím je třeba se mít na pozoru a co je třeba ctít a podporovat, si tolikrát vyměnilo místo, že by snad už bylo načase pochopit, že kultura nejenom není nástroj uskutečňování takového či onakého programu, ale že není ani jenom to, ani jenom ono, nýbrž že je úhrnem činnosti všech tvůrčích sil v národě, že je živoucí pamětí národa, že je jeho bolavým vědomím a svědomím, že je projevem veškeré složitosti a všech stránek jeho ducha, a že teprve dějiny, a i ony mnohdy jen velice nedostatečně, rozliší hodnoty od pahodnot, pravdu od nepravdy, zrno od plev. Což přirozeně naprosto neznamená hlásání bezzásadovosti a bezprincipiálnosti, protože to by bylo popřením toho, co jsem právě řekl. Každá z těchto složek národní kultury v té či oné etapě musí mít své zásady a principy, neboť i jejich úhrn a jenom tento úhrn vytváří národní kulturu, a tyto zásady a stanoviska se musí neustále střetávat, neboť střetávání je oním živným roztokem, v němž národní kultura žije a roste. Socialistický stát musí však prohlásit, že je garantem existence kultury v celé této mnohosti jejích aspektů, a nikoli arbitrem v jejích sporech, mocenským orgánem, který jedněm dá možnosti všechny a druhým žádné, nebo v mírnější podobě jedněm víc a druhým méně. Samozřejmě, i socialistický stát musí přitom hájit svoje existenční zájmy, ale tato ochrana státních zájmů musí být přesně zákonně vymezena a definována, a nikdy nemůže být kryta rámcovým prohlášením či rámcovým zákonem, jaké plodí jen a jen zvůli. Přitom zkušenost všech společenských formací včetně socialistické potvrzuje, že žádné kulturní dílo, žádné kulturní ovzduší nikdy nezpůsobilo rozpad společenských formací či států. A historie už vůbec vylučuje předpoklad, že by se kultura mohla stát překážkou či brzdou společenského pokroku, když je jí poskytnuta svoboda. Naopak, celé lidské dějiny svědčí o opaku a socialistická kulturní politika nemůže tuto zkušenost ani popřít, ani pominout.

Tedy liberalismus? zeptáte se či namítnete. Nikoli, protože liberalismus, jak už bylo řečeno, znamená učinit trh arbitrem v otázkách umění a kultury, a to, jak ukazuje rovněž historie, není o nic lepší, než když se tímto arbitrem stává stát, církev nebo jakákoli jiná moc. Diktát trhu je v otázkách umění a kultury zase jen diktátem zpožděného vkusu, diktátem průměru, diktátem konzumu, diktátem toho, co společnost už strávila, přijala, zkrátka v nejlepším případě diktátem toho, co je, nad tím, co popírá, co klade otázky, uvádí v pochybnost, co samo sobě vytyčuje dosud neznámé a neprozkoumané cíle, co je sondou do nepoznaných hlubin či do neznámé budoucnosti. A takový diktát je v podstatě totéž co diktát

moci, s níž se obvykle průměr trhu dosti snadno v podobných otázkách identifikuje, a málokdy dostává do konfliktu. Liberalismus v podstatě jenom snímá ze státu břímě kulturní odpovědnosti a přenáší tuto odpovědnost na nepostižitelné a nepojmenovatelné síly, skrývající se za kulturním trhem. Není bez zajímavosti, že socialistická kulturní politika se ocitá ve velkém pokušení pustit se po cestě téhle kapitalistické zkušenosti právě v okamžiku, kdy se zdá, že jsme pochopení problému vztahu mezi kulturou a mocí blíží než kdykoli dřív za posledních dvacet let. Jenže jaký bude výsledek takového liberalismu socialistického státu, socialistické kulturní politiky? Takový, že se projeví veškeré nevýhody kapitalistického kulturního liberalismu, jak jsem je před chvílí citoval, a neprojeví se pochopitelně žádná ze dvou jeho hlavních výhod: náš kulturní trh je příliš omezený, příliš malý, než aby se masové rozšíření skutečné kultury mohlo stát vedlejším výnosným produktem obchodu s kulturou masovou, a za druhé u nás, což je dáno společenským zřízením, neexistují jedinci ani skupiny disponující prostředky, jež by jim umožňovaly vzdorovat tlaku trhu a eventuálně se nakonec prosadit.

Za předpokladu, že liberalistickou kulturní politiku bude provádět socialistický stát, bude jejím naprosto nutným výsledkem celkový pokles všeobecné kulturní úrovně, další změšřáctění vkusu, další ztráta angažovanosti a takové vykrvácení všeho, co se jakkoli vymyká normě, a znamená tudíž záruku budoucnosti, že by to kultura nemusela přežít.

Jestliže tedy prvním článkem proklamace zásad socialistické kulturní politiky se musí stát prohlášení socialistického státu o naprosté a ničím jiným než trestním zákonem neomezené svobodě kultury, pak článek druhý musí obsahovat závazek socialistického státu, že se stane materiálním garantem takto vznikající kultury a podnikne všechno, aby se národní kultura ve všech svých aspektech stala majetkem co nejšířších vrstev národa. Co to znamená? To, že socialistický stát poprvé v dějinách překoná nejen onen rozpor, který existuje mezi formální svobodou a omezujícím ji diktátem trhu, ale zároveň postupně i rozpor mezi kulturou a jejím spotřebitelem. Jestliže totiž, a tak je tomu dosud, socialistický stát, ať už proklamovaně, či v tichosti, činí panující vkus, vládnoucí, existující kulturní úroveň země tak či onak kritériem kultury, kterou tato země produkuje, musí zcela zákonitě a nezbytně docházet ke konfliktům, kolizím, haváriím a poruchám, a nakonec k vážnému ohrožení té či oné složky národní kultury samotné. Současná situace v československé kinematografii je toho víc než výmluvným důkazem. Jestliže však poprvé v lidských dějinách důsledně tuto perspektivu obrátí a učiní jedním z principů své kulturní politiky úsilí, aby co nejšířší vrstvy národa nejen získaly onu v podstatě liberalistickou

kou možnost volit mezi dostupnými kulturními hodnotami, ale v důsledku praktické každodenní činnosti socialistického státu byly přiváděny stále blíže k hodnotám, jež při aplikaci liberalistického principu zůstávají toliko záležitostí elity, a jestliže učiní výsledky této své činnosti hlavním praktickým kritériem úspěchů či neúspěchů své kulturní politiky, pak budeme mít v ruce fungující schéma, jež lidé budou naplňovat skutečně podle toho, zda jsou schopní, či neschopní, a nikoli nezávisle na tom. Zároveň bude existovat socialistická kulturní politika, která bude znamenat, že se tu ve srovnání s minulými historickými epochami cosi zásadně změnilo, že socialismus skutečně nabízí kulturu i mase jejích potenciálních konzumentů řešení situace, kterou žádná společnost dosud řešit nedovedla.

Jsou tací, kteří se domnívají, že touto cestou se budou moci pustit teprve jednou v budoucnosti nejbohatší společnosti, například společnost americká, aniž přitom bude záležet na tom, jaké bude její uspořádání. Neshledávám tento názor. I společnost chudá a zchudlá, i společnost, která zaplatila a ještě zaplatí velkou a nepřiměřenou daň za hledání fungujícího modelu socialismu, má, nebo by měla mít oproti fungujícím a ekonomicky stále se jí svou celkovou úrovní vzdalujícím nesocialistickým společnostem onu velkou přednost, že člověka a jeho prostředky měří nikoli jenom trhem, a to i tehdy, kdy tento trh není dosud zdaleka nasycen. Možná, připouštím, že to skutečně budou Spojené státy, které z pozice nejbohatší země světa budou jednou formulovat kulturní politiku, o jaké se nám sní. Sám pro sebe bych si však přál, aby tak učinila už dříve socialistická země s tak hlubokou kulturní zkušeností a tradicí, jako je tato, a aby tak učinila právě ve chvíli, kdy se tak mnohým jejím příslušníkům zdá, že otázka konzumu, otázka trhu, je otázkou ze všech nejdůležitější. Nemyslím si totiž, že československý socialismus může v oblasti ekonomiky v tuto chvíli či v bezprostřední budoucnosti přinést světu nějaké závažnější poučení, podepřené fungujícími důkazy. Kdežto v oblasti kultury a kulturní politiky to učinit může, a to hned zítra. Za předpokladu, že bude mít dost odvahy začít o těchto otázkách skutečně zásadně socialisticky myslet. To by patrně byl vklad, a ne zanedbatelný vklad této malé socialistické země do pokladnice oněch zatím nečetných zkušeností světa, jež potvrzují, že náš socialismus je jeho skutečně žádoucím příštím modelem.